

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

POLITICAL SPACE OF THE EUROPEAN UNION IN THE CONTEXT OF TRANSNATIONALIZATION PROCESSES AT THE MODERN STAGE OF DEVELOPMENT

Кадук Н.І.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології*

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Стаття присвячена аналізу особливостей політичного простору ЄС в під впливом процесів транснаціоналізації в умовах сьогодення. Розглянуто теоретичні підходи до визначення сутності понять «політичний простір» та «транснаціоналізація»; з'ясовано особливості політичного простору ЄС; охарактеризовано вплив процесів транснаціоналізації на політичний простір ЄС; визначено роль індивідів в суспільно-політичних процесах на наднаціональному рівні. Європейську інтеграцію необхідно розглядати як процес добровільного об'єднання країн на засадах спільних цінностей, інтересів та цілей. Політичний простір ЄС ґрунтується на визнанні транснаціональних акторів у якості легітимних учасників політичних процесів, які діють у політичному, економічному, інформаційному та культурному середовищі, створюючи складну структуру вертикальних та горизонтальних зв'язків. Особливості політичного простору ЄС: 1) боротьба інтеграційних та дезінтеграційних тенденцій; 2) постійний пошук балансу повноважень в інституційній системі ЄС та вдосконалення процесів прийняття рішень задля узгодження інтересів громадян, національних інтересів країн-членів та спільних інтересів ЄС; 3) набагато вищий рівень інституційної стабільності та складності в ЄС, ніж в інших міжнародних організаціях; 4) прагнення численних груп зацікавлених гравців чинити вплив на інституції ЄС. Обґрунтовано думку, що поглиблення інтеграційних процесів в Європі, з одного боку, є породженням процесів транснаціоналізації політичного простору, а з іншого – створює умови для подальшого посилення взаємодій між інститутами та індивідами крізь кордони національних держав в межах ЄС. Крім того, відзначено, що в політичному просторі ЄС на сучасному етапі спостерігається активізація залучення індивідів до суспільно-політичних процесів на наднаціональному рівні.

Ключові слова: політичний простір, політичний простір Європейського Союзу, транснаціоналізація, глобалізація, європейська інтеграція.

The article is devoted to the analysis of the features of the political space of the EU under the influence of the processes of transnationalization in today's conditions. Theoretical approaches to defining the essence of the concepts "political space" and "transnationalization" are considered; the peculiarities of the political space of the EU are clarified; the impact of transnationalization processes on the political space of the EU is characterized; the role of individuals in socio-political processes at the supranational level is determined. European integration should be considered as a process of voluntary unification of countries on the basis of common values, interests and goals. The political space of the EU is based on the recognition of transnational actors as legitimate participants in political processes that operate in the political, economic, informational and cultural environment, creating a complex structure of vertical and horizontal connections. Peculiarities of the political space of the EU: 1) struggle between integration and disintegration tendencies; 2) constant search for a balance of powers in the EU institutional system and improvement of decision-making processes in order to harmonize the interests of citizens, national interests of member countries and common interests of the EU; 3) a much higher level of institutional stability and complexity in the EU than in other international organizations; 4) the desire of numerous groups of interested players to influence the EU institutions. The opinion is substantiated that the deepening of integration processes in Europe, on the one hand, is a product of the processes of transnationalization of the political space, and on the other hand, it creates conditions for further strengthening of interactions between institutions and individuals across the borders of national states within the EU. In addition, it was noted that in the political space of the EU at the current stage there is an increase in the involvement of individuals in socio-political processes at the supranational level.

Key words: political space, political space of the European Union, transnationalization, globalization, European integration.

Постановка проблеми. В епоху глобалізації спостерігається обмеження суверенітету держав, яке відбувається через появу транснаціональної економіки та швидкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій, які стимулюють взаємодію між індивідами та різними соціальними групами крізь кордони країн. Як наслідок, процеси транснаціоналізації охоплюють всі сфери життєдіяльності суспільства та перетворюються

на одну з ознак сучасності. Зростаюча роль недержавних утворень, поширення міграційних потоків, віртуалізація політичного життя розширюють національні кордони комунікації та формують нову реальність, яка вимагає дослідження.

Інтеграційні процеси сучасності характеризуються ускладненням багаторівневої системи зв'язків, в яких, особливу роль відіграє явище політичного простору. Істотно змінюється спів-

відношення зв'язків між внутрішньою та зовнішньою політикою держав, збільшується чисельність нових наднаціональних і неурядових акторів, які залучені до сфери світової політики, поступово зміщуються акценти в процесі прийняття політичних рішень з національного на глобальний та регіональний рівні. На особливу увагу, в цьому контексті, заслуговує питання особливостей політичного простору ЄС крізь призму процесів транснаціоналізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сьогодні значна кількість науковців роблять спроби використати просторовий підхід для аналізу різноманітних явищ та процесів, як мають місце в сучасному світі. Категорія «простір» використовується в географії, економіці, політології, соціології, етнології, психології, культурології, історії та інших науках.

Концептуальна основа «простору» була закладена авторами німецької класичної філософії епохи Просвітництва й Нового часу: І. Кантом, В. фон Гумбольдтом, Ф. Гегелем та ін. Пізніше тема «простору» отримала визнання в працях М. Гайдеггера, Х. Арндта, Ю. Габермаса, Б. Верлена, М. Фуко, Е. Гідденса, М. Понті, Б. Вальденфельса, А. Шуца, П. Бурдьє та ін. [5, с. 21].

Крім того, значна увага цьому поняттю приділялася у межах геополітики, де можна виділити концепцію Ф. Ратцеля про державу як просторовий організм; теорію «хартленда» як стратегічно важливого простору Дж. Маккіндера; теорію морської могутності держав А. Мехена та ін. У геополітичному розумінні простір – це, перш за все, територія, яка визначає силу і міць держави. При цьому «територіальний простір» і «політичний простір» у цих концепціях розглядаються як синоніми.

В контексті даного дослідження особлива увага приділялася роботам наступних авторів: Дж. Ная та Р. Кеохейна як засновників транснаціоналізму в теорії міжнародних відносин [7], К. Дойча, який запропонував концепцію трансаціоналізму (теорія комунікацій) для аналізу європейської інтеграції [6; 8]. Щодо вітчизняних науковців, то заслуговує на увагу дисертаційне дослідження Б. Ференса, яке присвячене проблемі транснаціоналізації політичного простору України та Європейського Союзу [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематика політичного простору ЄС як унікального інтеграційного утворення в контексті сучасних процесів транснаціоналізації у вітчизняній політичній науці досліджена не достатньо та вимагає більш ґрунтовного вивчення, з огляду, у тому числі, на отримання Україною у 2022 році статусу країни-кандидата на вступ в ЄС.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження політич-

ного простору Європейського Союзу в контексті процесів транснаціоналізації на сучасному етапі розвитку. Для досягнення цієї мети, необхідно було розв'язати низку завдань: розглянути теоретичні підходи до визначення сутності понять «політичний простір» та «транснаціоналізація»; з'ясувати особливості політичного простору ЄС; охарактеризувати вплив процесів транснаціоналізації на політичний простір ЄС; визначити роль індивідів (громадян країн-членів ЄС) в суспільно-політичних процесах на наднаціональному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Державоцентричні парадигми, які розглядали держави в якості головних і єдиних гравців на міжнародній арені, і які тривалий час домінували в теорії міжнародних відносин, практично вичерпали свій потенціал в контексті аналізу міжнародних процесів на сучасному етапі розвитку світового співтовариства. Це пов'язане із появою на світовій арені та ствердженням у якості повноправних акторів міжнародних політичних відносин інших учасників, зокрема, міжнародних міжурядових організацій, міжнародних неурядових організацій, інтеграційних утворень, транснаціональних корпорацій, громадських організацій та рухів тощо.

За таких обставин активізується пошук інших підходів до розуміння та пояснення міжнародних політичних процесів та актуалізується поняття «*транснаціоналізація*».

З огляду на це, слід звернути увагу на ідеї американських науковців-транснаціоналістів Дж. Ная та Р. Кеохейна, які були викладені у дослідженні «Транснаціональні відносини та світова політика» (1971 р.). Вони обґрунтовують думку про те, що незважаючи на провідну роль держав у побудові міжнародного співробітництва, значна частина взаємозв'язків припадає на діяльність неурядових акторів, таких як: міжнародні організації, транснаціональні корпорації, регіональні утворення та засоби масової інформації. Новий формат глобальної багаторівневої комунікації у підсумку впливає на позиції та внутрішню політику держав [7]. Іншими словами, Дж. Най і Р. Кеохейн вважають, що різноманіття учасників, видів і «каналів» взаємодії між ними витісняє державу з центру світового спілкування, сприяє трансформації такого спілкування з «інтернаціонального» (міждержавного) в «транснаціональне» (тобто здійснюване без участі держав).

Транснаціоналізм в цілому характеризується численними зв'язками і взаємодіями, що зв'язує не лише інститути, але й індивідів крізь кордони національних держав. Звичайно, роль держав у побудові міжнародного співробітництва залишається ключовою, однак з кожним днем значна частина взаємозв'язків все частіше припадає на діяльність неурядових акторів та визначає траєкторію розвитку держав у майбутньому [4, с. 60].

В контексті цього серед концепцій європейської інтеграції заслуговує на увагу *трансакціонізм* (або *теорія комунікацій*), засновником якої став Карл Дойч. Це теорія досліджує розвиток різноманітних зв'язків у суспільстві як основу інтеграції. Трансакціонізм висуває тезу про те, що збільшення кількості трансакцій або комунікацій між спільнотами провокує розвиток регіональної інтеграції та створення безпечових спільнот [6].

При цьому термін «трансакція» («комунікація») використовується у двох аспектах: – для опису кількісного збільшення комунікаційних структур у європейських країнах завдяки розвитку телекомунікації, радіо та всіх видів транспорту; – для підкреслення того, що комунікація між індивідами поліпшується завдяки масштабному обміну ідеями та загальнолюдськими цінностями, що призводить до подібного способу мислення. За таких умов інтеграція відбувається природним чином, завдяки чому формуються безпечові спільноти, в середовищі яких військові конфлікти є неприйнятними [6].

Слід відзначити, що К. Дойч виділяв два типи спільнот: 1) *альмагамні* (споріднені, змішані) безпечові спільноти, що мають на меті злиття різних суспільно-політичних одиниць у більш велике об'єднання (наприклад, федеральний устрій сучасної Швейцарії склався із кантонів колишньої Конфедерації); 2) *плюралістичні* безпечові спільноти – це об'єднання, в яких відсутнє злиття та наднаціональне управління, а уряди країн, що беруть участь у таких об'єднаннях, зберігають свій самостійний правовий статус (наприклад, НАТО) [8].

При цьому К. Дойч визначав три умови виникнення співтовариств: – сумісність основних ціннісних орієнтирів учасників об'єднання; – здатність політичних груп давати відповіді на можливі виклики, не застосовуючи насилля; – спільне бажання (воля) створити довгострокове життєздатне об'єднання в політичній, економічній та соціальній сферах [8].

Крім того, усвідомлюючи, що всі актори світової політики взаємодіють у певному полі, в політологічному дискурсі актуалізується питання дослідження феномену «*політичного простору*».

В Енциклопедичному словнику з політології за редакцією В.П. Мельника пропонується наступне визначення цього поняття [3, с. 279]: «*політичний простір*» – мережа політичних полів, що забезпечують політичне керівництво та врядування на всіх територіальних рівнях публічної влади. Його складають суспільно-політичні інститути, що здійснюють владу, управління суспільством, завдяки яким реалізуються політико-владні відносини. Його прояви необхідно розглядати у двох вимірах: *інституційний вимір*, сутністю якого є поділ політичного простору на політичні інститути (органи

державної влади, органи муніципальної влади, партії, суспільно-політичні організації), усередині яких і між якими здійснюються політичні процеси; *регіональний вимір*, сутністю якого є поділ політичного простору на політичні регіони (союз країн, країна, область, місто). У такому контексті передбачається, що політичні інститути та політичні регіони співіснують в одному просторі/часі в режимі взаємозв'язку.

Разом з тим, політичний простір – це не лише реальні географічні межі певної держави, території, де існує влада і громадяни, а ще й абстрактне поняття – середовище спілкування та контакти, що виникають у процесі діяльності особи політичної. Політичний простір не є монополією одного актора, він – зона конкуренції та інституалізованого конфлікту самостійних суб'єктів [1, с. 164].

Таким чином, політичний простір – це територіально-функціональна сфера дії політики, влади, політичних інституцій, відносин, процесів та ідей.

Слід також відзначити, що в умовах сьогодення відбувається зміна підходів до розуміння політичного простору. Якщо раніше головною політичною метою була просторова експансія, то на сучасному етапі на перше місце висувається прагнення гармонізації відносин в політичному просторі задля забезпечення сталого розвитку суспільств.

Політичний простір ЄС ґрунтується на визнанні транснаціональних акторів у якості легітимних учасників політичних процесів, які діють у політичному, економічному, інформаційному та культурному середовищі, створюючи складну структуру вертикальних та горизонтальних зв'язків. Саме це допомагає ефективно відповідати на виклики часу, легітимізувати прийняті на наднаціональному рівні політичні рішення, акумулювати, в разі потреби, або розподіляти певні ресурси тощо.

Особливість політичного простору ЄС полягає у тому, що історія європейської інтеграції – це постійна боротьба інтеграційних та дезінтеграційних тенденцій, але рухаючись у напрямку створення економічного та політичного союзу, протягом тривалого часу Європейському Союзу вдавалося знаходити баланс між інтересами громадян, національними інтересами країн-членів та спільними інтересами на рівні ЄС, відшукуючи все нові механізми узгодження цих інтересів на наднаціональному рівні.

Це пояснюється, зокрема, тим, що європейську інтеграцію необхідно розглядати як процес добровільного об'єднання країн на засадах спільних цінностей та цілей.

Аналізуючи особливості європейського політичного простору, слід відзначити наявність інституційної системи ЄС, яка включає в себе органи, установи, агенції тощо, діяльність яких спрямована на забезпечення виконання завдань

відповідно до цілей Союзу, закріплених в установчих договорах. При цьому, рівень інституційної стабільності та складності в ЄС є набагато вищим, ніж в будь-яких інших міжнародних організаціях.

В якості прикладу, можна розглянути основні елементи інституційної системи ЄС, де Європейський парламент презентує інтереси громадян країн-членів, тому що євродепутати обираються саме громадянами на загальноєвропейських парламентських виборах; Рада ЄС представляє інтереси держав-членів, тому що в ній представлені країни на рівні міністрів; Європейська Комісія відповідальна за захист спільних інтересів ЄС, тому що кожний єврокомісар опікується певним напрямком спільних політик ЄС і їм категорично заборонено лобіювати інтереси своїх країн. Таким чином, еволюція євроінтеграційних процесів характеризується постійним пошуком належного балансу повноважень між цими інституціями та вдосконаленням процесів прийняття рішень в ЄС (наприклад, Лісабонський договір).

Крім того, оскільки інститути ЄС мають широкі повноваження, рішення, що приймаються ними, є надзвичайно важливими для всіх сфер суспільного життя, а їх дія поширюється на всю територію Союзу, на них намагаються чинити вплив численні групи зацікавлених гравців: від окремих ТНК і бізнес-асоціацій до профспілок, політичних партій та різноманітних неурядових організацій. Разом з тим, слід звернути увагу на наявність в ЄС двох допоміжних інституцій із консультативно-дорадчими функціями: Економічний і соціальний комітет, призначений забезпечити представництво інтересів різних економічних і соціальних груп, та Комітет регіонів, який повинен допомагати місцевим та регіональним органам влади країн-членів представляти їх інтереси в процесі вироблення політичних рішень на рівні ЄС.

Необхідно усвідомлювати, що поняття «політичний простір» не співпадає з поняттям «географічний простір». Зокрема, політичний простір ЄС не обмежується тільки територією 27 країн, які є його повноправними членами. Він також розповсюджується на країни-кандидати, країни-сусіди, колишні члени ЄС та, певною мірою, на країни-партнери. В контексті цього, слід зазначити, що політичний простір ЄС є частиною складного глобального політичного простору.

Особливістю європейського політичного простору є «трансформуючий вплив», який, сприяючи процесам демократизації, чинить ЄС на його країни-члени та інших і який ґрунтується на партнерських засадах та передбачає спільні цілі, дії та зобов'язання.

Русійною силою процесів взаємопроникнення політичних просторів в Європі є безпекові та економічні пріоритети. Наприклад, головними пріоритетами для ЄС були та залишаються ста-

більність, безпека та передбачуваність партнерів поза його межами. З іншого боку, для країн-кандидатів, зокрема України, основною метою у двосторонніх відносинах є набуття повноправного членства в ЄС.

Транснаціоналізація політичного простору ЄС знаходить своє відображення в інституційному та міжпартійному співробітництві, міжрегіональній та транскордонній співпраці, процесах європеїзації, розвитку громадянського суспільства, активному залученні до політичних процесів соціальних рухів, профспілкових об'єднань, ТНК, лобістів, транснаціональних мігрантів та інших нетипових акторів.

Унікальний за своєю природою, Європейський Союз перетворився на потужного актора міжнародних відносин, зовнішньополітична стратегія якого постійно еволюціонує. Це відбувається не лише заради посилення інтеграційних процесів між його членами, а й для розширення сфер співробітництва та впливу поза його межами, з метою вибудовування надійних політичних, економічних, ціннісних та культурних зв'язків.

Яскравим прикладом, у цьому контексті, є створення *Європейської політичної спільноти* (European Political Community), установче засідання якої відбулося 6 жовтня 2022 року у Празі (Чехія), де були присутні понад 40 глав держав та урядів країн Європи, а також Президент Європейської ради Шарль Мішель, Президент Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн та Верховний представник ЄС із закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель. Цей захід став втіленням в життя ідеї президента Франції Еммануеля Макрона щодо створення платформи, яка дозволить європейським країнам ЄС і країнам, що не входять до ЄС, збиратися разом для обговорення питань, що становлять спільний інтерес у широкому діапазоні політичних сфер, включно з безпекою, економікою та енергетикою [2, с. 2].

Підкреслюючи важливість цього заходу в контексті зовнішньої політики ЄС, слід звернути увагу на те, що наступного дня, 7 жовтня 2022 р., у тому ж місті відбулося неофіційне засідання Європейської ради. Крім того, місце проведення цих заходів теж було обрано не випадково, саме Чехія головує в Раді ЄС у другій половині 2022 року.

Таким чином, Європейська політична спільнота об'єднала країни-члени ЄС, країни, які прагнуть стати членами ЄС (країни Західних Балкан, Грузія, Молдова, Україна та Туреччина), країни, які вийшли з блоку (Великобританія), і країни, які не бажають приєднуватися (Ісландія, Норвегія, Ліхтенштейн і Швейцарія) [2, с. 2].

Розглядаючи перспективи розвитку Європейської політичної спільноти (ЄПС), яку позиціонують як майданчик для сприяння неофіційній співпраці між рівноправними партнерами, слід

відзначити, що засідання ЄПС планують проводити два рази на рік (наступне навесні 2023 р. – у Молдові, восени 2023 р. – в Іспанії, на початку 2024 р. – у Великобританії [2, с. 4].

Визначаючи пріоритети майбутнього співробітництва, лідери країн Європи визначити 6 основних напрямків співпраці, які вимагають спільних європейських підходів: робота із захисту критичної інфраструктури; боротьба з кібератаками; регіональна співпраця та безпека в Чорному, Балтійському та Північному морях; розробка «інтегрованої енергетичної стратегії»; інтегроване бачення молоді в континентальному масштабі [2, с. 4].

Окремо слід відзначити, що на сучасному етапі розвитку у політичному просторі ЄС має місце *активізація залучення індивідів до суспільно-політичних процесів на наднаціональному рівні* та все більшої ваги в процесі прийняття рішень набуває громадська думка. Якщо раніше громадяни більше цікавилися питаннями внутрішньої політики, то сьогодні спостерігається збільшення інтересу до міжнародних питань. Це можна пояснити тим, що все більше людей усвідомлюють взаємозалежність держав в сучасному світі, відчувають вплив глобальних процесів на їх повсякденне життя, а також розуміють нові можливості, які з'являються завдяки процесам транснаціоналізації та глобалізації. Тому, маючи в своєму розпорядженні достатньо інструментів впливу на процеси прийняття рішень, як на національному, так і на наднаціональному рівнях, громадяни країн-членів ЄС перетворюються на

суб'єктів, які активно відстоюють свої інтереси в політичному просторі ЄС.

Складні та тривалі переговори щодо виходу Великої Британії з ЄС яскраво продемонструвати взаємозалежність країн-членів та вплив інтеграційних процесів на життя пересічних громадян, але, разом з тим, і вміння домовлятися та узгоджувати різноманітні інтереси, у тому числі, завдяки безлічі вертикальних та горизонтальних зв'язків між державними та недержавними учасниками в ЄС.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Поглиблення інтеграційних процесів в ЄС, яке слід розглядати як рух від зони вільної торгівлі через митний союз, спільний ринок, економічний та валютний союз до політичного союзу, з одного боку, є породженням процесу транснаціоналізації політичного простору, а з іншого – створює умови для подальшого посилення взаємодій між інститутами та індивідами крізь кордони національних держав межах Об'єднаної Європи.

Разом з тим, слід відзначити, що активізацію діяльності індивідів та інститутів громадянського суспільства у політичному просторі добре усвідомлюють також інші учасники політичного процесу, як всередині ЄС, так і поза його межами, і можуть використати таку ситуацію для просування своїх інтересів, які можуть суперечити спільним інтересам ЄС та його країнам-членам. Саме це питання може лежати в площині подальших досліджень з проблематики перспектив розвитку політичного простору ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коврига С. Детермінанти політичного простору *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 4. С. 164–171.
2. Підсумки засідань Європейської політичної спільноти та Європейської ради в Празі, 6-7 жовтня 2022 р. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/734671/EPRS_BRI\(2022\)734671_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/734671/EPRS_BRI(2022)734671_XL.pdf)
3. Політологія: енциклопедичний словник / [В.М. Денисенко, Л.Я. Угрин, Н.М. Хома]; за ред. д-ра філос. наук, проф. В.П. Мельника. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 279.
4. Ференс Б.В. Транснаціоналізація політичного простору України та Європейського Союзу : дис... канд. політ. наук (доктора філософії) 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку», Миколаїв, 2019. 232 с.
5. Чальцева О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика : монографія / О. М. Чальцева. – Вінниця : ФОП Барановська Т. П., 2017. 336 с.
6. Karl Deutsch. The Propensity to International Transactions. *Political Studies*. 1960. Vol. 8. № 2. P. 147-155.
7. Nye J.S., Jr., Keohane R.O. Transnational relations and world politics: introduction. *Transnational Relations and World Politics*. 1971. Vol. 25. № 3. P. 329-349.
8. Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience. By Karl W. Deutsch et al. Princeton, N.J.: Princeton University Press. 1957. 228 p.